

החלק הנרקב או הבשורה על פי נשר שרשבסקי – על 'הבשורה על-פי יהודה' מאת עמוס עוז

ונפצח בבשורה האמיתית: הספרות הישראלית עדיין חיה וקיימת. אמנם, הוויית הקיום שלה הצטמקה למימדי שולחן אחד וכמה אצטבאות ב"סטימצקי", אבל גם הקיום הזה הוא בגדר נס – לאחר השואה הגדולה שהעבירה אותה הגב' איריס בראל. עלינו, כמוכן, להודות לה ולשבחה ולרוממה שכן בשלה נצבע השבר הכלכלי הגדול בצבעים עזים של כסף וברעש רקע של קופות רושמות – מה שסייע מאוד בהעלמת השבר המהותי וחדלות הפירעון הערכית של הספרות. עם חזרתו של עמוס עוז (וחבריו גרוסמן ויהושע) אל הדוכנים חזר צליל הקופות הרושמות לנגן את סימפוניית 'ופיטר'. אין מדובר כאן בשום פנים בחזרה אוטומאטית-שגורה, לפחות חצי תריסר פרופסורים מן המניין (ממירון ועד שוורץ. וראה יגאל שוורץ, "דת, פוליטיקה, אירוטיקה", "הארץ", 14.11.14) ועוד שני תריסרי זוטרים (באקדמיה ובתקשורת) התייצבו על רגליהם האחוריות לתמוך ולהסיע את העגלה מתוך הביצה (ביצה טובענית של אפס עניין, משמעות ועומק בספרות הנכתבת כאן) שעה שהללו שלא טרחו ולא יטרחו לעיין בספריהם האחרונים של עוז וחבריו, הטיחו מנות הגונות של רפש ובוץ בגברת המנכ"לית, שכל שאלתה וכל בקשתה הייתה לחזור, היא ושק המטבעות על גבה, הביתה בשלום. גב' בראל אינה אלא סוחרת פשוטה בשוק ששולטים בו ומכתיבים אותו גורמים שמעבר להשגתה. אילו גילינו את עיניה שחטפה את הבוץ שמגיע, על פי כל דין, להללו שהיא רואה בהם מרמס תחת עקב מגפה (היינו, הסופרים), ודאי הייתה פוערת את פיה בתדהמה. היא פעלה בשוק מצטמק והולך, שבו מחיר הניראות עולה על מחיר ה"יצור". היא העניקה לספר (ואחת היא מהו) היצג מכובד במסגרת המתקרת של המתחמים בהם מבקרים אנשים שעדיין נזקקים (אם באופן

מקרי ואם באופן שהוכוון מראש – כן, אני מדבר על מרכזי הקניות הגדולים) לספר. הראשון שלא חטא, הוא שישליך בה את האבן. אם יש פגם במעשיה של איריס בראל, הוא קשור בלא הפרד בעובדה שהיא עצמה לא צרכה ולא בדקה לעומק את אשר ביקשה למכור. בסיפורת העברית של סוף המאה ה-19 מתוארת העיירה על כלכלת הירידים שלה – רוכלות יהודיות יושבות על יד ערימה קטנה של תפוחי עץ, שאת חלקיהם הנרקבים והמתולעים הן אוכלות בחשאי. לפחות זה, המאמץ לתקן את הסחורה. ההנחה שה"ייצוג" המכובד במרכזי הקניות (קניונים בעברית צחה) ישפיע מטובו על הסחורה עצמה נגלה כעורבא פרח.

אנו נניח, לפי שעה, לגברת לריב את ריבה הצודק ולזעוק את זעקת הנגזלת (הבונוס, אללי, הבונוס!) ונחזור אל הקופות. אמנם, צרורו של הציבור נקוב, המחיר ה"שפוי" של הספר הנוכחי דומה דמיון חשוד למחירו הקודם, בטרם הוחל חוק הספרים, מה שמוכיח שמהרגל רע קשה ליפטר – ואחת היא אם מדובר בהרגל הקרוי ביקורת ספרות או בהרגל ההצטיידות ברומנים היותר מדובריים בציבור. הללו, ביחד ולחוד, הם בגדי העשיר של שהספרות. הם ולא הבונוס בן שני המיליונים, הם ולא אצטבאות המהגוני עליהם מניחים בחרדת קודש את הסחורה הרקובה למחצה. לא האצטבא אשמה, הסחורה היא מקור החטא.

ואנו ואנו ואנו, רבותיי וגבירותיי, נפתח בירדנה – שהעדיפה על פני גיבור הרומן "הבשורה על פי יהודה" – שמואל אש, סטודנט לתואר שני במדעי הדתות וחוקר תולדות ישו הנוצרי, את נשר שרשבסקי – הידרולוג שפיתה אותה בצעיף ובמחצלת – אל יהיה קל בעיניכם, צעיף ומחצלת, בסוף העשור הראשון להולדת מדינת היהודים. זאת, למרות שלשמואל שלנו חזות של רועה (בלא עדר), ושכפתורי מעילו עשויים כפיסי עץ וחבל, ואת פניו ומצחו הוא מושח באורח קבע בפודרה של תינוקות. בדרכו אל המדבר, לאחר שנטש את האקדמיה, נשכר להיות מטפל ומלווה לזקן אחד, שאיכר את בנו במלחמת העצמאות, ובכית הזה הוא פוגש בגברת אחת שהייתה אשתו של הבן המת, הם באים בחדרים ובגנים שתיקה, והם משחקים זה עם זה – לא בשחמט. מה כן? נשאר זאת כמובן לדמיונו של

ציבור קורא הספרים, שלא יתקשה לקבוע ששמה של בת מלך מודח זה הוא עתליה.

כן, ירדנה שמה. פרוטה לא פחות. וגם: פרוטה לא פחות מנשר, פרוטה לא יותר משרשבסקי, כפתורים מעץ וחבל, פודרה של תינוקות, רועה ללא עדר, זקני האומה הארכיטיפים על יד תנור נפט בבית ירושלמי חורפי (אמנם, הזקנים הנ"ל צעירים מעמוס עוז עצמו היום – אבל מה ממנו או מאיתנו יהלוך) ובמהרה נגלע הבוגד – אביה של עתליה שקרא תגר על בן גוריון ועל וכוונתו להכריז על הקמת מדינת ישראל, ואף נחשד בקשר עם המנהיגות הערבית. דמותו של ישו מתפצלת בחלקים לא שווים בין שמואל אש לבין הבן הנושא בלבו כדור עופרת; וגם דמות הבוגד נחלקת באורח לא שווה בין ירדנה לבין נשר לבין שרשבסקי לבין אביה של עתליה לבין שמואל אש עצמו, הבוגד בהוריו שבגדו בו (הוא חלם על הורים טובים יותר, כאלה שלא משכנים את בנם במסדרון, בין בית הכסא לדלת היציאה).

האם הסכום הכללי של הבונוסים (לסופר, לסופר) יגיע למדרגת שני מיליון? התשובה: אולי עם פרס נובל, אבל בקושי. פרס נובל עדיין נשגב ממזלו של בעל העוז בעל התפארת שלנו. רק שה"גדולים" בספרות העולמית מתמעטים (אם לא ספו עד אחד) ועוד עשר שנים יתאים (הפרס, מושא החלום) למידותיו של עוז – זאת אם הוועדה לא תחפור מאובנים וגוויות. לפחות בתודעה הציבורית ספרותית שלנו, כאן, במקום בו אנו עומדים, עמוס עוז הוא מצעירי הצעירים (התודעה הספרותית כאן קפאה בין שנות השישים ושנות השמונים של המאה שעברה ושם היא נותרה, משומרת בפורמלין). מתי ראה אור "עד מוות"? ודאי בשנות ה-70 המוקדמות. גרסה מקוצרת של הסיפור הזה מופיעה כאן, כבר ללא אימתו של ברגמן ("מעייין הבתולים", "החותם השביעי"). הסיפור הפך להיות סוג של מחזה רועים אידילי (עמ' 85). וגם זה חלק מן האירוניות של הסיפור הכולל. עמוס עוז הוא רב אמן של המטאפורה הגסה, שמתנפחת למימדים של קלמבור ונחסרת באותו היעלם, כאילו נשאב ממנה כל האוויר. פרוטה לא פחות מנשר, פרוטה לא יותר משרשבסקי. ירדנה. עתליה. שאלתיאל אברבאנל, כפתורי העץ והחבל על "מעיל הסטודנטים", ו"הכתר על

מילאת" – פרק המוקדש ליהודה איש קריות הנמלט מן הצליבה אל פונדק דרכים.

מקצוע ארור, היות סופר בימינו. אי אפשר עם סצנה כזו, התקועה בגרונו של הרומן בחינת לא לבלוע ולא להקיא, ואי אפשר בלעדיה מאז נכתב ונחתם "השטן במוסקבה" המופתי של בולגאקוב. עמוס עוז השכיל לדחוף את הפרק הזה לסוף, רק שהפרק הזה אינו מחובר במאום ל"הווה" של הרומן. מדובר בפרק שהוא 'דאוס אכס מאכינה' מוחלט – אין ברומאן הזה דבר שבונה את הציפייה ל"קליימקס" הזה (ולמען האמת, אנטי-קליימקס) על בסיס הטכניקה הידועה של עוז – העמדת מה שאמור להיות (במישור האידיאי, כמובן) שיאו של הרומן תוך כדי ריקונו מכל משמעות. "הבשורה על פי יהודה" לא היה יוצא חסר גם מבלעדי הפרק הזה.

עמוס עוז הוא מדוגמת טייס של מפציץ כבד, המטיח בקורא פצצות של טון – אבל רק לאחר ששקד להוציא מן הפצצה את המרעום, לרוקן את אבק השריפה, ואת הפצצות הוא ישליך, כמובן, על שדה ריק. נהיר לכל מי שיטרח לקרוא (וגם מי שלא יטרח, אחת היא) שנקודת הכובד היא העלילה, ומוקד העניין הגלוי והנסתר (כי אצל עוז, כל היפוכו כמוהו) היא ירושלים – לא ירושלים של הנציב הרומי, לא ירושלים המיתולוגית, אלא זו של סוף העשור הראשון לתקומת מדינת ישראל. זו המתכנסת, המצטמצמת בתוך עצמה, בטרם החלה להתנפח למימדים מפלצתיים ולהתנפל בחיקה של דתיות לאומית מוקצנת וחרדיות פרועה ומשיחיות מוטרפת מטעם עצמה, ולהעיז פנים כלפי העולם בחינת "גירא בעיניכם" ולהפוך כתר על מילאת ההזיה המשיחית של מופרעיה המקצועיים. כי אם אותה ירושלים שעוז עצמו "נטש" בתחילת אותו עשור (ועל כך הוא יצטער עד יומו האחרון, אני מניח).

יהודה איש קריות הוא, בסיכומו של חשבון, האנטינומיה של המשיח, מי שאמור לחשוף את מגבלת העוצמה המשיחית (עובדה, הוא מת, ומעולם לא היה הרבה יותר מ"נער ענוג" שכל יומרתו הייתה ונשארה "לרפא חולים ולהשביע רעבים ולזרוע בלבבות זרעי אהבה וחמלה, לא יותר", עמ' 274). מה שמסביר, אולי, את השבריריות הנלעגת של בן דמות הצלוב בירושלים

של סוף שנות ה-50, על הפודרה ושאריות הדייסה, מעיל הסטודנטים, חזות הרועה מן העמק ומקל הרועים שעל ראשו חקוקה דמות של שועל (הניסיון הוא להעמידו כרועה חתולי הרחוב הירושלמים המסרבים בכל תוקף להתכנס לעדרו, קחו עוד אירוניה כבונוס באותו מחיר). הנקודה הראויה לדיון היא, כמובן, הסתירה בין עמדת "מכשף השבט" המז'ורי שעוז מתגדר בה, זה שאמור היה לעמוד על סיפה של המשיחיות (או לפחות, להבין לליבה, שכן הוא שורש מנשמתה, מרוח העוועים שלה) לבין האידיאל של יום קטנות המיוצג באמצעות ירושלים שלפני מלחמת ששת הימים (בני דורו של עוז שומרים את דיוקנה של ירושלים הזאת המתכנסת פנימה כתמונת משכית יקרה של נערות ובחורות לא נעכרת, נוף ה"אלמה מאטר" שלהם). בפיצול הזה פועל עוז בלי הרף באמצעות הקטנת השקף המשיחי והלעגתו, למרות, שכאמור, הוא נמשך אל ה"רוח הרעה" של המשיחיות בכל מאודו. זהו פיצול מהותי, סתירה פנימית שרק סופרים גדולים לאין שיעור מעוז יכולים לפעול משני צידיה במקביל – ועוז, למרות יכולותיו הנאראטיביות וכישוריו, אינו יכול אלא להפעיל, לטוב ולמוטב, סדרה של כישופי מילים זולים ולהטוטים ז'ונגלריים של עלילה המבקשת לעייל השתמעות בקנה מידה של פיל בקוף של מחט. נקודה נוספת, והיא הנקודה המעניינת ביותר, לפחות למיטב שיפוטי, הוא המרחב הלשוני והחזותי בתוכו הוא פועל. כידוע, עוז "נטש" את ירושלים בגיל מוקדם יחסית (תחילת שנות ה-50 של המאה הקודמת) ואת שנות ההתבגרות הפורמטיביות שלו עשה בקיבוץ. "בהרבה דירות בירושלים אפשר למצוא על קיר הסלון את מערבולות הכוכבים של ואן גוך או את רתיחת הברושים שלו, ומחצלות קש עדיין פרושות בחדרים הקטנים, ו"ימי צקלג" או "דוקטור זיווגו מונח, הפוך ופתוח, על ספת מזרון ספוגי ... מתוך תרמיל של פגז צומח בפינת החדר כליל קוצים מסוגנן" (עמ' 9) – תיאור של חדר בקיבוץ בשפלה ולא חדר ירושלמי שהמרבד שלו, לפחות באותן שנים, הוא פרוות כבשים. מה שמלמד שהעניין הזה, תיאור ה"מילייה" אינו פשוט ואינו מסתבר ומובן מאיליו. אני חושש מאוד שהמרחב הלשוני והנאראטולוגי של "הבשורה על פי יהודה" נלקח כמות שהוא מ"החיים כמשל" של פנחס שדה (וגם דמותו של שמואל אש, לפחות חלקית, בגריעת כל האירוניות המתבקשות כדי להרחיק עדות נלקחה מ"החיים כמשל"). עניין זה, ראוי כמובן לאישוש ולבדיקה מוקפדת, שוב, מדובר בחשד

בלבד, אבל מי יטרח לבדוק? עניין זה יתחבר בהמשך לעניינים אחרים מכל אשר יעלה המזלג או הכף. שאר העניינים לקוחים ממאגר תיאטרון הטוטמים והטאבו של מכשף השבט – דמויות הזקנים הארכיטיפים, ה"פאם פאטאל" הבלתי מושגת גם כשהיא מושגת, והחידוש הגדול: נשר שרשבסקי. מלך מלכי המלכים של יום קטנות ומי שממונה על אגירת מי השיטפונות בירושלים החצי-נצורה, שהיום הוא כבר בדימוס. על כורסתו בסלון הוא יושב וטומן את חוטמו ב"אחרון" של עמוס עוז, מגובה בפנסיה דשנה של "מקורות". לא משום שהוא מתעניין בספרות, אלא משום שחזותה של ירדנה הכעוסה, והנרגנת תדיר נמאסה עליו כהוגן. עוד לא בראו וספק אם יבראו את הצעיף שיכסה את קמטי צווארה; עוד לא ייצרו את המחצלת שתחריש את אוושת כפות רגליה מוכות הפודגרה, הנתונות בדרדסים של חורף. "הבשורה על פי יהודה" שהוא קורא לוקח אותו, ככמוסת זמן זולה (מה שמכונה קינטוסקופ – מכשיר קולנועי פרימיטיבי בעל חרך הצצה וחרך לשלשול מטבעות) אל העבר הלא נעכר של בחרותו הירושלמית, בטרם נשק לנסיכתו של נער נביאים קלוש ונוכח שזו הפכה, בפועל ממש, צפרדע.

שתי הערות, ברשותכם, שנועדו להציב הקשר כל שהוא ל"אירוע" הספרותי הקרוי "הבשורה על פי יהודה", שתחילתו מסע ממוקד של יחסי ציבור (כולל חוות דעת של בישוף קתולי מקומי שהספר הזה נותר תקוע בגרונו לא לבלוע ולא להקיא, להנאת הציבור ה"אנין" (האב דוד נויהאוז, "מה פשר כל הבגידות בספרו של עמוס עוז?", "הארץ" 28.11.14) וסופו – רב מכר פשוט, ואולי לא פשוט כל כך, כי איריס בראל לא תהנה ממנו כשיעור אצבע, מה שצובע את צליל הקופות הרושמות בגווני גוונים. ההערה הראשונה היא, כמובן, בדבר ההתמודדות של הספרות העברית החדשה עם מה שהוא האירוע (או האין אירוע) המהותי ביותר בתולדות התרבות המערבית והשלכותיו הישירות והעקיפות על היהדות לדורותיה – הצליבה ובגידת יהודה איש קריות והנגזרות של כל זה לאורך הדורות (ואחת היא, כמובן, אם היה אירוע כזה או לא היה, או בקושי משל היה). לפני הספרות העברית הציב הסיפור הזה בעיה מורכבת – מצד אחד, הספרות העברית החדשה דחתה בגועל את ההתייחסות של הספרות הפארא-תלמודית, המשנאית והרבנית (והעממית, כביכול) לאירוע המכונן

(“השתין עליו רבי יהודה” “אותו האיש”, יש”ו, היינו, ימח שמו וזכרו, ואני מעלה כאן רק חלק קטן מן הציטוטים).

ממסד רבני אפל ומושחת, מן הסוג שיכול היה לנהוג כפי שנהג בישו, היה מוכר היטב לסופרים ש”יצאו” מבין קפלי האדרת של אותה דתיות אפלולית ועדיין חשו על בשרם מקצת כוחה, בעיקר בחיבור שלה עם היהדות המתברגנת בשלהי המאה ה-19. מצד שני, ועל ערשה של תקופת ההשכלה והתחייה, ועל ספו של המודרניזם, לא יכלו לקבל באמת ממשות אפשרית הנחבאת מאחורי מיתוס האיש הטהור, הלא מנוגע, “שיבטיח גאולה, שיבטיח אלמוות, והלא התכוון רק להוסיף להתהלך עוד בארץ, לרפא חולים, לזרוע בלבבות זרעי אהבה וחמלה, לא יותר” (עמ’ 274 – הניסוח הוא של עמוס עוז, היודע יותר מכל אחד אחר קסמה של הבינוניות והרוגע שהיא משרה על סופרים וקוראים כאחד). ועדיין, לפחות באופן עקיף, נמצאו רבים שנלכדו בקסמו של “אותו האיש” (ברנר, ברדיצ’בסקי). הם לא העזו, כמובן, להכתיר את הדמות הזאת על ראש שמחתם, אבל את עקבותיו לא קשה למצוא שם, בכתבים האלה. בלא לקרוא לאיש או לתופעה בשם המפורש. הם דחו לחלוטין את הטוהר והקדושה המאפיינים אותו, ותמיד התייצבו על ספו של החלק הנרקב שבתפוח, ושם חפרו. ישו לבש תמיד מלבוש של נער יהודי כשר וטוב, שלא עמד בניסיון של העולם ה”חילוני”, זה שמחוץ לבתי המדרש (וגם בניסיון האפלולי ומוכה הירוקת של בית המדרש לא עמד). את העיסוק היריב בספור הותירו לנמושות (מדוגמת א.א. קבק) או לנמושות מוכות יומרה (שלום אש) או לשרבטנים חסרי כיוון ותוחלת (כיגאל מוסינזון ב”יהודה איש קריות או חטאיו של גרימוס הקדוש”) שחיפשו בעיקר תיבת תהודה. אבל בעינינו ההם, לא עמדה איריס בראל לצדם כצוק איתן; התוצאה הייתה נלעגת למדי (ב”במשעול הצר” של קבק זכו ישו ויהודה איש קריות לחזות ואורח התנהגות של אברכי משי רבני הפוסעים במשעול הצר פסיעה זהירה ושומרים על ‘תחום השבת’ – עד כדי כך שהרשו ללמד אותו בבתי הספר התיכון של שנות ה-50). במחצית השנייה של המאה ה-20 לבש הטיפול בדמות סיפור הצליבה אופי שונה ומודגש – הזדהות עם ישו ועם החלקים היותר אפלים, מוצללים ופגיעים שבאופיו ומהלכיו (פנחס שדה, דוד שיץ, יעקב בוצ’ן) שלא לדבר על הזדהות ישירה עם דמותו של הצלוב. אמנם,

בקריאה מאוחרת מתבהר שמסיכת הצלוב, הפרסונה, גדולה על אישיותם הספרותית (ולא הספרותית לבדה, אם נזכר שנית ב"החיים כמשל") בכמה וכמה מספרים – רק לזכותם יאמר, שאומץ לא חסר להם, והאומץ הוא מצרך נדיר מאוד בממלכתה של הצבייה המודחת, גב' בראל, בה מכהן עוז בתורת כוכב עליון.

האם "הבשורה על פי יהודה" היא בחינת "תשובת המשקל" ל"החיים כמשל" כדרך ש"סיפור על אהבה וחושך" הוא התשובה ל"היכל הכלים השבורים" לדוד שחר? הדבר מצריך, כמובן, עיון נפרד. לא קל לקבוע מסמרות. דוד שחר ז"ל היה גדול על עוז בעשרה מספרים – וטכניקת ההשחתה (שכיניתי בזמנו, שפיכת חביות של דיו על ירושלים של שחר) בלטה כדבעי; כאן מדובר בסופרים שהם מדורו ומקנה המידה של עוז – רק שעוז הוא סופר מתוחכם מתוחבל ומנוסה לאין שיעור. האירוניה והשימוש המודע בדימויים ומטאפורות בהיפוך של עוצמה וגריעת משמעות מעניק לכתיבתו איכות חמקמקת, קאליידוסקופית במקצת – במקום שבו שדה ושיץ העדיפו דיבור ישיר.

לעניינו חשוב להגיד, שלפחות בשני ספריו האחרונים ("תמונות מחיי הכפר" ו"בין חברים") ביקש עוז לחצוב לעצמו משעול אחר, לגזום את ההתפרעות המטפורית ואת ההגזמות הפרודיות ולעלות על המסלול הניאו-קלאסי של מורו ורבו בסוף ימיו (תמיד, גם שעשה מכתובת רבו פלסטר) – ברדיצ'בסקי. מעין תוגה צוננת, מרוחקת, שהייתה "שפוכה" על העוללות הישנות (סיפורי הקיבוץ והמושב). בלא לדעת הרבה אני מניח שמסלול זה לא הניב פירות ראויים בממלכותיהם של האירים בראלים, ישראל ושבדיה, בהתאמה; "הבשורה על פי יהודה" מסמן באורח שאין לטעות בו חזרה אל המסלול הישן והרע בדרך החתחתים אל מלך מלכי הפרסים – ואם תרצו, כאן טמונה ההוכחה הניצחת שגם את משיח האל ניתן לקומם מן החומרים הטרוויאליים ביותר, מהאירוניות החבוטות ביותר (שהן נשקה של הבינוניות – כי הגאונות, בעידננו זה, היא המשכה ומיצויה של הבינוניות). צרף לזאת את השהיית השיפוט של הקורא, והעניין כולו מונח בקופה של "סטימצקי" – מקדשה (לשעבר) של האלה (לשעבר) איריס בראל, הבנוי כולו מפרוטות נחושת, תרומתם של עניי הרוח, אחיהם של עלובי הנפש.